SHAYX SAN’ON QISSASINI MINTAQALARARO TALQINI

Shodiyor Muzaffar o‘g‘li Ergashev

Annotatsiya: Mazkur maqolada “Shayx San’on” qissasining mintaqalararo tarqalishi va talqini tadqiq qilingan.

Kalit so‘zlar: Sharq adabiyoti, sayyor syujet, Shayx San’on, qissa, tush, tadbir, murid, yo‘l, nasoro, tarso, shart, amal, jarima, devona, o‘zlik, qaytish, qabul

INTERREGIONAL INTERPRETATION OF THE STORY OF SHEIKH SAN’AN

Shodiyor Muzaffar oglu Ergashev

Abstract: This article examines the inter-regional distribution and interpretation of “Sheikh Sanan”‘s story.

Keywords: oriental literature, planetary plot, Sheikh San’an, short story, dream, event, murid, way, Christian, tarso, condition, action, fine, mad, identity, return, acceptance

Sharq mumtoz mintaqa adabiyotida jug‘rofiyasi anchayin keng bo‘lgan “Shayx San’on qissasi” mavjud. Haqiqatan ham, nomi mazkur bo‘lgan qissa bir qator xalqlar og‘zaki va yozma adabiyotida necha asrki eng ardoqli asarlar qatorida mutolaa va tadqiq qilib kelinmoqda. Shayx San’on tarixiga tegishli qissaning Farididdin Attor va Alisher Navoiy talqinlaridagi variantlari ko‘zdan kechirilar ekan, bu fikrlarning nechog‘lik to‘g‘ri ekanligiga ishonch hosil qilish mumkin [1,106-136; 2,91-128]. Ayni choqda, bu qissalarga mazmundosh bo‘lgan kurdistonlik Faqir Tayronning murabba’ dostoni [4,13-47] hamda ozarbayjonlik Husayn Jovidning shu nomdagi dramasi [5,11-12-son] Shayx San’on haqida bitilgan bu yodgorliklarning mintaqalararo keng tarqalganiga dalil bo‘la oladi.

So‘z san’ati tarixidan shu narsa ma’lumki, Sharq mumtoz adabiyotida “Tayr” (qushlar majozi orqali berilgan) qissalar anchagina mo‘l va ular so‘fiyona adabiyotda alohida mavqe’ tutadi. Bu qissalarning ham ilohiy, ham majoziy mohiyat kasb etishi esa fanga ma’lum. Ular tarkibiga kirgan bir qator hikoyat va qissalar mualliflar nash’u namo topgan zamonlarda shakllangan falsafiy qarashlarni, odob-axloq qoidalarini badiiy talqin etishga xizmat qilgani ham hech kimga sir emas. Chunonchi, Farididdin Attorning “Mantiq ut-tayr” va Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” dostonlari umumsyujeti va undagi hikoyat hamda qissalarda yakranglik yaqqolsezilib turadi. Faqir Tayronning “Shayx San’on” dostoni mazmunan bu asarlar tarkibidagi qissaga

(cc) BY

aynan o‘xshash. Husayn Jovidning shu nomdagi dramasi umummazmunida keltirilgan asarlarga yaqinlik bo‘lsa-da, avvalo, dramaturgiya talablari, qolaversa, zamon va muhit, kishilar dunyoqarashidagi o‘zgarish-u yangilanishlarga monand bir qator tafovutlar ham ko‘zga tashlanib turadi.

Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” dostoni Farididdin Attorning “Mantiq ut-tayr” dostoniga javobiya hisoblanadi. Birinchi galda, Navoiy dostonini benazir iste’dodning takrorlanmas namunasi sifatida baholash lozim. Zero, ko‘pgina manbalarda Navoiyning dostoni Attor dostonining tarjimasi, deb kelingan. Bizning fikrimizcha, bu doston tarjima bo‘lmay, Sharqda keng tarqalgan tatabbu’chilik yo‘lida bitilgan asardir. Ye.E.Bertel’s ham o‘z vaqtida Navoiy dostoni, xususan “Shayx San’on qissasi” da juda ko‘p manzaralar, masalan, tarsobacha yashagan qasr, ibodatxona tasviri Fariddiddin Attor dostonida uchramasligini qayd etib o‘tgan edi [5, 343]. Chunki Farididdin Attor maqsadga asosiy e’tiborni qaratgan bo‘lsa, Alisher Navoiy maqsad qatoriga shoirona tasvir va talqinni ham qo‘shgan; “Layli va Majnun” dostoni muqaddimasida aytib o‘tganidek, faqat afsona so‘ylash uning niyatida turmagan:

Yozmoqqa bu ishqi jovidona,
Maqsudim emas edi fasona.
Mazmunig‘a bo‘ldi ruh mayli,
Afsona edi aning tufayli.
Lekin chu raqamg‘a keldi mazmun,
Afsona anga libosi mavzun [6,271].

Ana shu maqsudlardan kelib chiqan bo‘lsa kerakki, shoirning yuksak iqtidori qissada butun bo‘y-basti bilan namoyon bo‘ladi. Bu mahorat nafaqat doston umummazmunining, balki hikoyatlar, xususan “Shayx San’on qissasi”ning syujet qurilishi, timsollar tizimi, ularning xatti- harakatlari, personajlar nutqi, badiiy tasvir usuli hamda vositalarida ko‘zga yaqqol tashlanadi. Yanada chuqurroq mulohaza qilinsa, arab fol’klorida paydo bo‘lgan mazkur “Shayx San’on qissasi” yozma adabiyotga ma’lum bir o‘zgarishlar, ayni paytda muayyan bir maqsad bilan kiritilgan. To‘g‘rirog‘i, Attor va Navoiy ilohiy ishqning mohiyatini ochib berishda ayni shu qissa mazmunidan foydalanganlar. Agar qushlar shu qissada tasvirlangan voqelikdan boxabar bo‘lmaganlarida, Shayx San’onning oshiqlik yo‘lida har qanday ishnibajarishga qodir ekanliklarini anglamaganlarida, ehtimolki, so‘nggi manzilga yetib bormagan bo‘lardilar. Shayx San’on qissalari tipologiyasidan kelib chiqadigan birinchi xulosa shuki, Attor va Navoiy o‘z asarlarida ayni shu qissa mazmuni orqali ilohiy ishqning mohiyati, ayni chog‘dada, pir va murid odobi masalalarini bayon qilganlar. Faqir Tayron qissasi xalq og‘zaki ijodiga yaqinligi va ayni shu fonda yuqorida tilga olingan masalalarda bahs borganligi bilan Attor va Navoiy dostonlariga nisbatan yaqinlashib boradi. Husayn Jovid “Shayx San’on” dramasi esa bundan

(cc) BY

birmuncha boshqa ko‘rinish kasb etib, muallif ilohiy ishqni real hayot foniga ko‘chirgan va uning talqinida bu ishq yangicha mohiyat kasb etgan. Yanada to‘g‘risi, romantika bilan realizm uyg‘unlik kasb etib, hayotga bir qadar yaqinlashib borgan. . Farididdin Attor, Alisher Navoiy, Faqir Tayron va Husayn Jovid falsafiy qarashlarida mushtaraklik qator masalalarda seziladi. Shayx San’on nasaro yurtida tarso qiz shartlarini qabul qilishi va ularni bajarishga kirishishi, keyin muttasil tozarlanib borishi ana shu mushtaraklikning bir ko‘rinishidir. Lekin, har to‘rtala asarda tarixiy sharoit, muhit va qahramonlar xatti-harakatlari talqinlarida tafovutlar yo‘q emas.

Alisher Navoiy qissasi Attor qissasiga qanchalik yaqinlashib bormasin, talqinda shoir maqsadlari va mahoratining o‘ziga xosligi seziladi. Chunonchi, tush lavhasidagi tasvirlar, tarso qizining tavsifidagi qarashlar bunga yaqqol dalil bo‘la oladi. Faqir Tayron qissasida hamda Husayn Jovid dramasida bu boradagi farqlar sezilarli. Bu, shubhasiz, birinchisining og‘zaki adabiyot bilan, ikkinchisining esa real, ayni paytda, taxayyuliy hayot bilan uzviy bog‘lanib ketganida ko‘rinadi. Asarlarning syujet qurilishlarida ham o‘xshashlik va ayrim bir tafovutlar borligini inkor qilib bo‘lmaydi. Attor va Navoiy qissalari va shuningdek, Faqir Tayron dostonida o‘xshashlik, Husayn Jovid dramasi voqelik tasviridagi tafovut aniq sezilib turadi. Jovid dramasidagi ayrim timsollar hamda muhitning oldingi qissalarda mavjud emasligi ham ana shu tafovutdandir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Farididdin Attor. “Mantiq ut-tayr”. Jamol Kamol tarjimasi. Toshkent, “Fan”, 2006.

2. Alisher Navoiy. Lison ut-tayr. To‘la asrlar to‘plami. 10 jildlik. 9-jild. Toshkent, G‘afur G‘ulom nomidagi NMUK, 2011.

3. Annamarie SHimmel. Jonon mening jonimda. Toshkent: SHarq, 1999.

4. Bertels Ye.E Jami i Navai. Izbrannыe trudы. T.3. M.: 1963.

5. Alisher Navoiy. Layli va Majnun. To‘la asrlar to‘plami. 10 jildlik. 7-jild. Toshkent, G‘afur G‘ulom nomidagi NMUK, 2011.

6. Faki Tayran. SHayx San’an. Kriticheskiy tekst, perevod, primechaniya i predislovie M.B.Rudenko. M., izd. “Nauka, 1965.

(cc) BY